

BESZÁMOLÓK

SZEMLÉK

REFERÁTUMOK

Van-e szükség könyvtárosokra a digitális könyvtárakban?

A digitális könyvtár fogalma

Amikor az USA-ban a nyilvános Carnegie könyvtárak mintegy száz évvel ezelőtt kezdtek elterjedni, nagy figyelem vette körül őket. Manapság a digitális könyvtárak láthatatlanok, mégis átalakítják az információhoz való hozzáférés módját. Mivel azonban nincs külön épületük, még a könyvtári szakemberek számára is megfoghatatlan, amorf dolgot jelentenek.

A szakirodalomban megjelent definíciók közül *William Saffady* és *Peter Lyman* meghatározása méltó említésre. Saffady szerint:

A digitális könyvtár olyan könyvtár, amely teljes gyűjteményét vagy annak jelentős részét számítógéppel feldolgozható formában is hozzáférhetővé teszi a jelenleg uralkodó hagyományos nyomtatott és mikrofilm hordozók alternatívájaként vagy kiegészítőjeként.

Lyman viszont felhívja a figyelmet arra, hogy a számítógépeket mérnökök hozták létre, elsősorban numerikus problémamegoldás céljára, amit ő „férfias cselekvési nyelv”-nek nevez. A könyvtáros gondja marad azonban a keresőkérdés összeállítása, a válasz értelmezése, tolmácsolása a felhasználó számára, valamint a probléma továbbgondolása.

A nézetek ilyen megosztottsága jellemzi a témakörben megjelent szakirodalmat. A szerzők vagy a műszaki, vagy az emberi oldal fontosságát hangsúlyozzák, az érdeklődő olvasók pedig vagy ezzel a hibásan beállított ellentéppárral találják magukat szembe, vagy – ami még rosszabb – az az érzésük támad, hogy a technika átveszi a könyvtáros szerepét.

A valóság azonban az, hogy léteznek könyvtárak, digitálisak vagy hagyományosak, a felhasználók pedig információhoz jutnak rajtuk keresztül. A műszaki és a humán oldalnak egyaránt tiszteletben kell tartania a másik oldal szakismeretét, és meg kell tanulniuk együttműködni egymással az olvasó igényeinek kielégítése érdekében.

A könyvtárosok szerepe: a technika hatásai

Az új technika természetesen nagyon hatékony, és felgyorsítja nemcsak a könyvtári folyamatokat, hanem a mindennapi életet is. A 60-as évek végén például, amikor létrehozták az első USMARC rekordot, és elkezdődött az online katalógusok terjedése, a könyvtárosokat a technika kényszerítette nagyobb hatékonyságra a szervezésben, indexelésben, kivonatolásban és archiválásban. Röviden: hagyományos ismereteiket és gyakorlatukat – elsősorban a katalogizálásban – a technika szolgálatába állították. A technika által indukált dinamikus változásokhoz való alkalmazkodás során a könyvtárosoknak többféle szerepet is be kell tölteniük:

- Széles körű szolgáltatást végző szakemberként folyamatos témafigyelést (vagy SDI-t) készítenek proaktív módon.
- *Copyright* guruként foglalkoznak a licencek beszerzésével és a dokumentumok elektronikus terjesztésével. Jóllehet ezt nem tanították a könyvtárosképzés során, mégis a hagyományos könyvtáros erényekre van szükség hozzá: tudni kell, hogy az olvasók vagy az intézmények valójában mit akarnak kezdeni a megszerzett információval, hogyan akarják hasznosítani, mennyi ideig stb.
- *Rendszerinterfész-tervező*ként hasznosítják az olvasókról szerzett tapasztalataikat: hogyan kérik, használják és dolgozzák fel az információkat. A gépek még nem képesek pótolni a könyvtáros és olvasó közötti emberi kapcsolatot, nem képesek megértően reagálni az olvasók sokszor ötletszerű, önkényes kívánságaira. Amikor viszont a következő lépésre – a rendszer aktuális kiértékelésére – kerül sor, a könyvtárosok és a műszaki szakemberek számára számos alkalom kínálkozik az együttműködésre a rendszer tökéletesítésében.

Mindazonáltal a könyvtárosoknak sokkal kevesebb gondjuk lenne, ha a bitek számolgotása helyett a saját erőnyeiket vennék számba.

A műszaki szakemberek kitalálták a *metaadat* kifejezést a könyvtárosok hagyományos szervező tevékenységének leírására. Vagyis a könyvtárosok adatokat készítenek az adatokról. Bizonyos értelemben azonban mind a könyvtárosok, mind a számítástechnikusok megfeledkeznek arról, hogy ebben semmi új nincs – a könyvtárosok mindig is szakemberei voltak e tevékenységnek. Gyakran elszalasztják viszont az alkalmat, hogy részt vegyenek a rendszerszervezők munkájában az olvasók számára végzett tartalomszolgáltatás során.

A műszakiak szemében a könyvtárosok munkája, legyen az bármennyire is hibátlan, lassú és drága. Ők a sebességre és a hatékonyságra teszik a hangsúlyt – a nyers erőre, nem pedig az eleganciára.

Az NDIC: kiegyensúlyozott hatáskörök

Az USA Kábítószer Információs Központja (National Drug Intelligence Center = NDIC) az igazságügyi minisztériumon belül újonnan kialakított szervezet. Feladata, hogy információkat gyűjtson a kábítószer-kereskedő szervezetekről, és ajánlásokat dolgozzon ki vezető beosztású hivatalnokok számára a terjesztés megakadályozására.

Az NDIC feladatát tekintve a digitális könyvtár létrehozása és a működését szolgáló eszközök telepítése három szempontból is indokoltnak mondható:

- Mivel minden adat más minisztériumból vagy állami hivatalból érkezik, felelősségteljes adatkezelésre van szükség.
- Újonnan létrehozott szervezetként lehetősége van a legmodernebb technika és adatfeldolgozási módszerek alkalmazására.
- Már háromévi működés után is akkora joganyag halmozódott fel, amekkora hatékonyan csak számítógépes nyilvántartással kezelhető.

A könyvtárosokból és műszaki információs szakemberekből álló beszerzési csoport gyűjti az adatokat és készíti elő elemzésre, az elemzők pedig megpróbálnak trendeket felvázolni, szabályosságokat kiolvasni belőlük, rámutatni a sebezhető pontokra. Röviden: használható végterméket előállítani, amely összefüggéseket állapít meg emberek, helyek, kábítószer-tranzakciók és egyéb körülmények között.

Az elemzők teljes hozzáférést követelnek maguknak, korlátozás nélkül akarják használni az Internetet, és a témával kapcsolatba hozható minden kereskedelmi és állami adatbázist. A beszerzési csoport ezzel szemben azt hangoztatja, hogy többéves könyvtárosi, informatikai tapasztalat és gyakorlat szükséges annak megértéséhez, hogy

az egyes adatbázisokban milyen rendszer szerint vannak elrendezve az adatok, és hogy melyik a leghatékonyabb keresési módszer.

Érthető, ha felmerül a kérdés: „kinek van igazsága?”, de a józan megfontolás azt diktálja, hogy mindkét szakma ismereteire és tapasztalataira szükség van az intézmény optimális működéséhez. Az elemzők számára, akik nem ismerik az internetes keresés trükkjeit, gyakorlatilag használhatatlan a hálózati kapcsolat, hiszen mit is kezdenének a keresőgépek által kiadott félmillió találattal?

Az információtudomány találkozása az információtechnikával

Az NDIC legfontosabb feladata, hogy a tengeri adatból kihámozza a szükséges információt. A műszaki szakemberek ezt *adatbányászatnak*, a könyvtárosok *irodalomkutatásnak*, az elemzők pedig *kritikai kérdésfeltevésnek* nevezik. Mindhárom esetben azonban a kérdést a számítógép számára kell megfogalmazni, nagyon pontosan, szigorú szintaktikai szabályok betartásával.

A könyvtárosok a lingvisztikát, a szemantikát és a kontextust használják az ember és gép közötti kommunikációban, a számítástechnikai szakemberek pedig az SQL programnyelvvvel vagy a Z39.50 WAIS szabvánnyal próbálkoznak. A mesterséges intelligencia vagy szakértői rendszer még nem érte el azt a szintet, hogy az emberi gondolkodás folyamatát modellezni tudja.

Az ember–gép közötti párbeszéd megkönnyítésére született műszaki megoldások elsősorban három területet érintenek:

Megtalálás: webre alapozott módszerek. Az NDIC több kezdeményezést is tett a legmodernebb szövegfeldolgozó eljárások alkalmazására. Fő cél az információkereső ember viselkedésének megértése, és a mögöttük rejlő információszerezési technika alkalmazása.

Megtekintés: adatmegjelenítés és adatbányászat. Az a szervezet, amelyik nem képes időben megszerezni a működéséhez szükséges kritikus mennyiségű információt, az „adatokban gazdag, de információban szegény”. Az adatmegjelenítő eszközök jelentősen gyorsíthatják az információhoz jutás folyamatát, bizonyítván, hogy az agynak ez a tevékenysége elsősorban vizuális jellegű.

Tárolás: az SGML mint szabvány. Az NDIC által szolgáltatott dokumentumok *hozzáadott értéket* tartalmaznak, vagyis feldolgozott formában, információban gazdag környezetben jelennek meg. Ezt legjobban az SGML szabvány szerint készült anyagokkal lehet elérni, amelyekben az információk könnyen elkülöníthetők az adatoktól.

A műszaki eszközök fejlesztésének fő iránya az emberi viselkedés másolása. Az intelligens asziszisztensek lecsökkenthetik az emberre háruló ismétlődő, rutinszerű adatfeldolgozó műveleteket, mint azt az autópári robotok már bizonyították. Ha gépekre lehet bízni az emberi gondolkodás kezdetlegesebb formáit, az emberek munkaidejük nagyobb részét tudják magasabb szintű, kreatívabb, fogalmi gondolkodással tölteni. A tények egyszerű dokumentumba gyűjtése nagyban különbözik a mondanivaló meghatározott szempontok szerinti feldolgozásától.

Következtetések

A digitális könyvtárakban szükség van könyvtárosokra. A műszaki fejlesztés jelenleg nem a digitális könyvtáros kifejlesztésére koncentrálódik.

A feladatokat együttműködve kell megoldani. A digitális könyvtár kiépítése során szerzett tapasztalataink szerint a könyvtárosok és a számítástechnikai

szakemberek együtt fáradoznak egy új szakma kialakításán. A könyvtárosoknak rá kell jönniük, hogyan lehet kényelmesen dolgozni az új környezetben, és fel kell ismerniük, hogy szerepük sokkal több, mint hogy a tudás régmódi tárházát őrizzék.

A műszaki szakembereknek észre kell venniük, hogy a könyvtárosok „élő metaadatok”, lélegeznek, gondolkodnak, kreatívan cselekszenek. A technika önmagában – bármennyire is csodálatos vagy hatékony – hideg, steril eszköz. Az is marad mindaddig, amíg nem lesz képes a megfelelő információt a megfelelő felhasználóhoz a megfelelő időben eljuttatni. Ha a technika a nagyszerű erők megsokszorozásának eszköze, a digitális könyvtáros lehet a nagyszerű erő.

/MATSON, L. D.– BONSKI, D. J.: *Do digital libraries need librarians?* = Online, 21. köt. 6. sz. 1997. p. 87–92./

(Gombos László)

Elektronikus dokumentumszolgáltatás

Az elektronikus dokumentumküldést A. Braid egy többlépcsős folyamat részének tekinti [1], ugyanúgy, mint ahogy a hagyományos küldés a könyvtárközi kölcsönzés része. A folyóiratok előfizetési árának növekedése, a stagnáló könyvtári költségvetések és a szélesedő felhasználói körből érkező, növekvő számú igények a könyvtárak vezetőit olyan új források és lehetőségek feltárására készítik, amelyek segítségével költséghatékony dokumentumszolgáltatás nyújtható. A korszerű információs technika különféle lehetőségeket kínál az egyszerű cikkrendeléstől a teljesen elektronikus folyóiratokig. Jelentősen nőtt azoknak a szolgáltatásoknak a száma, amelyek egyesítik a témafigyelést és a cikkmásolat-rendelést. Mindehhez a végfelhasználóknak gépekre, hálózatokra és megfelelő tudásra lesz szükségük. Változik a könyvtárosok szerepe, feladatuk lesz a hagyományos közvetítő munka mellett a felhasználók felkészítése is.

Másik nagy terület az intézményi igények teljesítése. A több szakterülettel is foglalkozó nagy szervezeteknek meg kell fontolniuk, melyik szolgáltatót válasszák.

Mindezek alapján szükségessé vált az elektronikus dokumentumküldés objektív és független vizsgálata, az optimális szolgáltatási típus meghatározása, a fejlesztés alatt álló szolgálatok és a projektek közzététele. A Loughborough-i Egyetem információs és könyvtártudományi, valamint számítástechnikai tanszéke az 1995 novemberében

indított FIDDO (Focused Investigation of Document Delivery Options = a dokumentumküldő lehetőségek célzott kutatása) projekt keretében vizsgálta a különböző szolgálatokat. A hároméves támogatásban részesülő projekt célja a dokumentumszolgáltatás lehetőségeinek, módszereinek és irányításának tanulmányozása, és az eredmények megismertetése. A szakirodalom és kutatómunkájuk alapján összeállított jelentésük a meglévő szolgáltatásokat írja le és hasonlítja össze. A jelentés a FIDDO weblapján a következő címen található: <http://www.lboro.ac.uk/departments/dils/research/fiddo/fiddo.html>. Az eredményeket szaklapokban is közzétették. Az alábbiakban a *The Electronic Library* c. folyóiratban megjelent közleményeiket foglaljuk össze.

Az igények és a szolgáltatások áttekintése

Az utolsó öt évben komoly változások mentek végbe az Egyesült Királyság felsőoktatási rendszerében. Az egyetemi szféra kibővült a korábbi műszaki főiskolákkal. Lényegesen nőtt a hallgatók száma, változott a finanszírozás módja, fejlődött az információs technika, az oktatási és a tanulási módszerek. A folyamatot az egyetemi szféra költségvetésének 5%-os csökkenése kísérte, ami kihatással volt a könyvtárakra is. A következő öt évben számos egyetemi könyvtárnak stagnáló költségvetéssel kell számolnia.